

Россия чазаның доктаалдары Президентизинин чарлыктары

«Экономика реформаның саң-хөө хан-
дырылганың болгаш РСФСР-нин саң-хөө
системазын камгалаар талазы-биле хемчег-
лер дугайында»

ДОКТААЛ

ССР Эвелелинин органның Экономика реформаның инициативасын дугайында керээде дорт көрдүнгөн хемчеглерин күчтөйүн келген керээдин чүүлдеринин боттарына шайлап, РСФСР-де болгаш инициатива-биле ССР Эвелелинде саң-хөө реформаның инициативасын дугайында айтып, РСФСР-де реформаларың саң-хөө хандырылганың эрге-ажыктарына, а ол ышкаш РСФСР-нин экономика реформаның камгалаар болгаш акша эргидеинге база эмиссияны эргекч чутула контрольду тургузар сорулга-биле РСФСР-нин чазаның доктаат. кан хемчеглери:

РСФСР-нин Сан-хөө министрствозунун төп аппаратын РСФСР-нин Экономика болгаш саң-хөө министрствозунуң каттыштырып кирир база эргекч чутула организастыг хемчеглери аң чорудар.

РСФСР-нин Экономика болгаш саң-хөө министрствозунга ССР-нин мурундагы саң-хөө министрствозунуң структураларын, кесектерин болгаш организацияларын, ооң иштинде РСФСР-нин девискээринде үнелиг металлдар болгаш үнелиг даштар эргеклери, үнелиг чүүлдеринин күрүнө шыгжамырын кесектерин болгаш ССР-нин Сан-хөө министрствозунуң күрүнениң пробир хайгааралың эргеклери чагытыр.

Ол-ла министрствозга РСФСР-нин девискээринде күрүнениң акша хемчеглери бүдүрүлганың-биле күрүнениң бүдүрүлгө каттыштырып кирир (Госбанк) бүдүрүлгелерин болгаш албан черлерин харылаар мылдар дүмүтүлүп бээр.

РСФСР-нин Экономика болгаш саң-хөө министрствозунга Госбанк-ниң суверенитет республикалар — мурундагы эвеледешкен республикалар мурунга керээлерин база өске-даа хүлээлгелерин хандырат.

РСФСР-нин хоол-ажаа-дүлгүлүгүзү оон күрүнө эргелеп башкарылганың эрге-хүлээлгелеринин чам. дүмүтүлүп камчытканы ССР-нин министрствозунда болгаш ведомстволарында аңгыларын ашалаандырат. 1991 чылдың ноябрь 20-ден ыай соксар. ССР-нин мурундагы төп ведомстволарың мергешчилдик акылдакчыларын РСФСР-нин албан черлеринге хаара тударың талазы-биле хемчеглери РСФСР-нин министрстволары болгаш ведомстволары аң чорудар.

Боттарының валютаны кирир дей берген мурундагы эвеледешкен республикалар-биле харылааларга РСФСР-нин эрге-ажыктарын камгалаар талазы-биле хемчеглери системазын РСФСР-нин Экономика болгаш саң-хөө министрствозу РСФСР-нин Төп банкы-биле кады белеткээр болгаш оңу 1991 чылдың декабрь 10-га чедир кирип кээр.

Суверенитет республикаларын — мурундагы эвеледешкен республикаларын удуртулгалары-биле ал-маз база валюта фондунуң чарып аңгыларын болгаш оларын моон соңгар аңгыларын аңгыларын болгаш талазы-биле чутулажышканына РСФСР-нин Экономика болгаш саң-хөө министрствозун төлөөлери.

«ССРЭ-нин министрстволарын болгаш

күрүнө эргелеп башкарылганың өске-даа
органның дүжүрүп турары-биле холбаш-
тыр ажилдарын организастаарының дуга-
йында»

ДОКТААЛ

ССРЭ-нин министрстволарын болгаш күрүнө эргелеп башкарылганың өске-даа органның дүжүрүп турары-биле холбаштыр РСФСР-нин чазаның доктаатканы болза:

ССРЭ-нин дүжүрүп турар министрстволарың бол-
гаш күрүнө эргелеп башкарылганың өске-даа органның
айылдап турганы эт-херетинин РСФСР-нин ча-
заның кулавырың кирир.

РСФСР-нин девискээринде турар бүдүрүлгелерге, ор-
ганизацияларга болгаш албан черлеринге хамаары
бээр даштыкыда эт-херетинин база шүптүзүн РСФСР-
нин чогуур органның харысалганыңа хүлээдир.

РСФСР-нин Күш-ажыл болгаш чоңу ажилга тургу-
зар министрствозу РСФСР-нин Юстиция министрствозу-
биле кады айландырган эвеледешкен тургузулгаларын
ажылдакчыларын күш-ажылды хамаарытгаларын
таарыштырып-биле холбашкан айтырларын шийтир-
лээринин чурумун тодардыр.

«ССРЭ-нин даштыкыда садыг төлөөлелге черлеринин дугайында»

ДОКТААЛ

Ол доктаал өзүгээр даштыкыда садыг төлөөлелге
черлеринин кымын өңүзү болурун база оларын
моон ыай ажилдарының айтырларын талазы-биле
суверенитет республикаларын — мурундагы эвеледеш-
кен республикаларын удуртулгалары-биле чутула-
жышканына чорударына РСФСР-нин Даштыкы
экономика харылаалар комитетин төлөөлери.

Чаз байдалдарда даштыкыда садыг төлөөлелге чер-
лерин акшалаандырып чуртунуң база хемчээлин бир
неделя хуусаа тодардырып РСФСР-нин Экономика
болгаш саң-хөө министрствозунга дааскан.

«Нефть болгаш оон болбаазырадып кылган продуктуларын РСФСР-нин девискээринден ташкаар бээрин таарыштырар дугайында»

ДОКТААЛ

«РСФСР-нин суверенитетинин экономика реформаның инициативасын дугайында» РСФСР-нин Хоол-ажаа-дүлгүлүгүзү херек кырында ботандырат база Россия Федерациязын талазында Экономика реформаның инициативасын дугайында керээдин чүүлдеринин күрүнениң байдалдарын тургузар, а ол ышкаш РСФСР-нин экономиказын тургудурун

(Төңтүзү 2-ги армыда).

Республиканың инициатива-политиктиг солугу

ШЫН

№ 196 (14696)

1991 чылдың ноябрь 20, среда

● Садар өртөз 20 көп.

Кандыг-даа барааннар биле чутулажышас бе? Чон! Омак-хөгүл, эңиг-ээлдек болур ужурулуг. Эвээш биске херетил дээрин база бодап көр ужурулуг. Чам, дык садыгмылар ышкаш, дык садыгмылар биске херек. Шак ыдыг садыгмы Улуг-Хемниң Арыг-Узунде бар. Ооң адын (ЧУРУКТА) Урана Александровна Биче-оол дээр. Бараан айтырган уаусна ол ээлдек таймыр-лап, ужу-чөвүн чутулап четтигин турар. Арыг-Узунде ажилчын кооперацияны бир идеяда, шалык садыгмынга са-нап турар. Окечтик ОНДАРНЫН фотогу.

Тыва Республиканың Министрлер Чөвүлелинде

«Дайын мурунда чылдарда, Ада-чурттуң Улуг дайынын үзүндө Төрөөн чуртун камгалап тургаш, а ол ышкаш интернационалчу хүлээлгезин күчтөйүн, өлгөн совет хамаатыларын турсаалын монгө-жидер талазы-биле немелде хемчеглер дугайында» ССРЭ Президентизинин 1991 чылдың февраль 8-те Чараларың күсүдир сорулга-биле Республиканың Турсаал дөтөрүн белеткээр болгаш парлаар дугайында доктаалды Тыва Республиканың Министрлер Чөвүлели 1991 чылдың ноябрь 12-де хүлээп алган.

Турсаалдың ат бижир Республика дептерин белектээр талазы-биле хей-нигичи редакция колле-гизин дараазында состав-тыг кылдыр бадылаан:

В. В. Солуян — Тыва Республиканың Министрлер Чөвүлелин Даргазын ораакчызы, коллегия дар-газы.

Ю. Л. Аранчы — ТДТЭИИ-ниң директору.

Н. М. Молеров — ТДТЭИИ-ниң улуг эртем ажылдакчызы.

В. В. Вагай-оол — Кы-зылда Күрүнениң башкы институтунун башкысы.

Б. Ч. Ширин-оол — Тыва Республиканың Төп күрүнө архивинин директору.

И. П. Туреко — ССРЭ-нин Чурттуң эвелелин-ниң кезикчиги.

В. И. Тимофеев — Тыва Республиканың шери ко-миссарының эрге-хоойду ажилының талазы-биле улуг дузалакчызы.

В. С. Кривдик — «Түбүнкү-сая правда» солунуң информация кылдыгың эргекчиги.

М. Б. Кеппи-Лопсан — чогаалчы.

Дайын мурунда чылдар, да болгаш Ада-чурттуң Улуг дайынын үзүндө Төрөөн чуртун камгалап тургаш, а ол ышкаш интернационалчу хүлээлгезин күчтөйүн, өлгөн хамаа-тыларын Турсаал дөтө-рин белеткээрине база парлаарыңа чарыгдалдар, ны 1992-1995 чылдарда республика боджединге баш бурунгаар айтып көргүзгөн (Саң министрствозунга (эш Ондар) дааскан. Турсаал дептерин 1994 чылда ион парлаарының пленумы кезикчиги, ук-дестерин 1995 чылдың я-варь 1-ге чедир албан пар-лаарын, Тылдэргин 50 чылдың бугузуңде ном-чужуларга ол четкен ту-рарың барымдаалар көөрүн Парлаал, полиграфия хе-ректинин талазы-биле күрүнө комитетинге (эш Суге-Маадыр) дааскан. Турсаал дептерин бе-

Чечен-оол Монгуш Сүт-Хөл районда суг ажил-агы черинин аңык тракторист. Ол «кан ады» бидилин башкарып, бодунга онашкан ажил-херекти өк сетки-лит, шалыктын күсүдүн келген. Ылангыя күсү дүжүт ажаалдамыга «Ишкни» совхозтуң таражыларына улуг дузаны көргүскөн.

Эдизан техниказынга, кывар-чаар чүүлдерге немел-галыг тракторист бо хүннерде районку ажил-агыла-рыңче хөмүр сөөртүрүп шалыктын ботандырып турар.

ЧУРУКТА: мурунчыл тракторист Ч. МОНГУШ.
Карыма ТУЛУШТУҢ фотогу.

Бюджеттик организацияларын болгаш албан черлеринин ажилдакчыларының ажыл төлевирин өстүрер дугайында

РОССИЯ СОВЕТ ФЕДЕРАТИВТИГ СОЦИАЛИСТИГ РЕСПУБЛИКАНЫ ПРЕЗИДЕНТИЗИНИН ЧАРЛЫ

Кадык камгаладында, ооредилгени, култураның, эртемниң организацияларын-
да болгаш албан черлерин-
де, эрге-хоойду камгала-
лының органныңа, эрге-
леп башкарылганын орга-
нында болгаш өске-даа
бюджет акшалаандырыш-
тынында организацияларда
ажылдап турар ажилдакчы-
ларын социал камгала-
лын күштелдирер база бү-
дүрүлгө болгаш бүдүрүл-
гени өскө адырларда ажил-
дакчыларын күш-ажыл тө-
левиринин денелдерин
чоокшулаштырар сорулга-
биле доктаадырмын болза:

1. Кадык камгаладында, ооредилгени, култураның, эртемниң организацияларын-
да болгаш албан черлерин-
де, эрге-хоойду камгала-
лының органныңа, эрге-
леп башкарылганын орга-
нында болгаш өске-даа
бюджет акшалаандырыш-
тынында организацияларда
ажылдап турар ажил-
дакчыларын амыг күштүг
тариф ставкаларының бол-
гаш шалыкларының хем-
чээлин 1991 чылдың де-
кабрь 1-ден эгелеп, 90 хуу
өстүрер.

РСФСР-нин чазаның азы
ооң даасканы өске-даа ор-
ганның бадылааны бол-
гаш үүрмектен садар өр-
төттерин өскө биле хол-
баштыр 1991 чылдың ап-
рельде кийрген компенса-
ция хемчээлинге өстүргөн
ставкаларын болгаш ша-
лыкларын өстүрери көр-
дүнгөн.

Ол сорулгаларга ча-
рыгдалдарын акшалаан-
дырынын чурумунун
болгаш үнер дөстө-
ринин дугайында са-
наларын РСФСР-нин Эко-
номика болгаш саң-хөө ми-
нистерствозу акылдап кы-
дыр болгаш РСФСР-нин
чазанга чутулажык кыл-
дыр кирир, бюджет ак-
шалаандырышканын а р ы н-
да, бюджеттен даңкааран-
ды, херекчилерин даа, иш-
риштерин ажаа таарып,
тыр өскө.

Ажилдакчыларын кы-
зылгандык болгаш ажил-
дакчыларын барымдаа-
лап, ажил төлевирин таа-

РСФСР-нин Президентизи
В. ЕЛЬДИН.

Москва, 1991 чылдың ноябрь 15.

КЫШТАГЛАШКЫН: байдал кандыгыл?

«АЛА ЧАЙНЫ ӨТТҮР ЫРЛААН»

Авторың мурунда: Бай-Тайга райку-
комунуң ноябрь 13-те хуралыңа районда иници-
ативаның кыштаглашының канчаар чоруп ту-
рарының дугайында чутулажышкан. Ук хуралга ра-
йоннуң совхозтарының директорларын, көдөз Со-
веттер даргаларын, бүдүрүлгө черлеринин удурт-
кучулар болгаш чалаткан өске-даа эштер олурушкан.

Кыштаглашының бо хүннерде калдык байдал-
дыг эртин турарының дугайында кыска инфор-
мация бээрин совхозтарының директорларын
Бай-Тайга районун күсүкч комитетинин дарга-
зының ораакчызы В. Х. Доржу негиз. Информа-
ция берген удурткучу эштерин чамдызынын чу-
тааны колдуу ол хөвээр кириди.

«Бай-Тал» совхозун ди-
ректору, Тыва Республи-
ка депутаты Ч. Х.
Хертек:

— Бистинде улуг хар
чагган. Ынчалза-даа онза
бергедээкиниңерге амды-
зында таварышпай тур бис.
Суг сөөртүр 4 машина док-
гажал ажилдап турар.
Ышк, хөмүр-даш сөөртүр-
гө машина-техника бисте
чедешпес. Малчыларын
кыштагларын чылдын-на
септээр-дир бис. Чылдын-на
кадарчыларын кыштаг-
ларда печка, соңга рамазин
ууй теп каан бээр чүве-дир.
Ону та чүчү ичиреп тур-
ар?.. Ан бистин 13-14 кире
кадарчыларын кыштаг-
ларын үүрмек септелгени
кылыр негеттинин турар

Машиналар үрели бээр,
ону септээрине херек артын
кесектер тыылаажа бээр
чүве-дир. Кургаг өдөк мал-
чынарда бар. Ээт, дук пла-
нын күсүткен бис. Суг
планының артын 24 тонна-
зын сарыял-биле дугула-
күсүдир бис.

«Кара-Хал» совхозун
директору К. С. Хертек:

— Бисте кончук улуг хар
чагган. Сунпат, Даштыг,
Хөл, Хөл-Бакы ышкаш ма-
шина маппайын турар. Чүге
дээр ышкаш чедер ортук
чок, хар дуй чаз каан,
Ылактың Оон Мергенни
кажакзы амыг үеде зыя
берге байдалдыг. Делег.

Хөлдүн өшкү бригадында
кадарчы Александр Күжү-
геттин кажааы ноябрь 6-да
бустуң кезип дүшкөн. Хоран-
ча чок, чангыс инек бертин-
ген. Амгы үеде ында байдал
кончук берге, өшкүлөр акык
дээр алаанда хонуп-дүжүп
турар.

Суурда байдал база ду-
рузаланган. Соларга, бен-
зин чок. Орук чок. Эч ыла-
гыя Көлдүр-Дашта хар
ууг болгаш, машина-биле
аргыжары дыка берге. Оон-
биле чергелештир хөмүр-
даш чогуңдан одалга аяты-
рын нарындаан. Кочегар-
лар акылын кагаш чоруп
турар. Чүге дээрге шалың
эвээш, 120 рубль. Орта
акылдар ышкылар шуут
тыкылбайн турар...

Бай-Тайга районун кол
мал эчмен Н. Б. Кулар.
«Кызыл-Дар» совхоз-
туң девискээринге база хар
ууг чагган. Орук чотыда
суг сөөртүр машиналар ала-
турар. Ылангыя Кы-Мүстө
аналар суг ишлейн турар.
Оларга хар эргизип бээр
зыка берге. Эч-не дүвүр-
гө байдалдыг совхоз бо
Хөмүр-даш азыр болза эч.
Орта сургакчылар чезе
бээриниске, көдөз Совет
даргазы Ю. С. Шыдыраа
сургакчылап турган хөвээ-
чүр чүл, бүдүрүлгө чүве-
нер бар эвес. Эч, бисте
кончук хонучайт болган.
Ындыг даргаларын хөмчө-
өн.

алыр болза эч...
Бай-Тайга районун Кы-
зыл-Дар көдөз Советинин
даргазы Ю. С. Шыдыраа:

— Бистин бо штаб чүгө
медээтер чыгар штаб-дир бо.
Ындыг штабтын хөвээ чүл?
Сургакчылап даргалар ала-
шап турбай, кызыл хоу-
биле дузалажык болза эки-
дир ийин деп чутулажыш-
кан. А Нормуң эчменин
орта хомудан хөвээ чүл?
Мен шын чутулажышкан мен. А
кыштаглашынын дугайында
эчн колдуулаа шын чутула-
лады Шын-дыр харын.
Хөмүр-даш чок, урулгар
черлерин бисте берге байдал-
да келген. АБТ-лен дуза ди-
леп турар бис.

Бай-Тайга районун АУК
даргазы И. С. Идам-Сүт:

— Инициатива биле
кыштаглашынын берге-дир.
«Оон сонгар та чүү болур...
Кара-Хөлге дузалажык бол-
за эч. Кылар-чаар мате-
риалдардан чорудуп көрү-
нер. Ол ышкаш хөмүр-даш-
ты база дарый сөөртүп кө-
рүнер. Оон башка хамык
одалга системазы доуп каар
дей берди. Хөмүр-дашты ам
чүгө совхозтарга сөөртүп
көрүнер, чүгө совхозтарга.
Тускай графиктин тургузуу
алынар. Ол өзүгээр сөөрт-
күннөр.

Ээр-Хаван сүт-бараан
фермазында байдал база
берге-дир. Ында бысаа ка-
жаады белең эвес. А инек-
тер ам төрүп эгелээр бол-
гай. Орта шөф организас-
таар херек. Суг планын
чүгө «Талы» совхоза кү-
сүдүн боор-дур, а өске сов-
хозтар суг орнуңа сарыял-
ды дүжүр болза эки-дир.
Хуусаа азын-тир.

«Мурнакчы», «Бай-Тал»,
«Талы» совхозтарда байдал
чүгээр-дир. Малчынар чү-
гээр чуртат турар. Олар-
бездир четтир-дир.

Экономика реформаның
өоредилге

«Кыштаглашынын ыла-
ла-бере-дир бисте. Кадар-
чыларга практиктик дуза
херек. Бистин сөөртүр ма-
шина ажилдакчы дүжүгү
бар-дир силер. Ында чүү
боор, чүү машиназын
аде кылгаш, сөөртүп алыр
херек. Ажилдакчылар бодур
херек. «Кызыл-Дар» сов-
хозта суг сөөртүр машиназы
ажылдадыр, шимчедир. Мал-
чыларын организацияларга
быкытлаар дээрин ичн...

Сарыг оол САЛЧАК.

Мал-маган-биле халбактанчыр

Садымгаар турар-турбас, кээр-келбес, мында хааа көстүп келгенде, орток-үмөтү чүү адам улуг аш-чөм манаар, келбес болза, курут олургулаар, бот-тарымга мал-маган туттас, карт-шым, ногаа даа тарымас, хууда дуузалал ажил агынын хөгжүдери бодовас, «Садым-саймаада аш-чөм чоң, ат болган! Урут-дарыг чүңү чирил? Оңдун оңтап, суун суг-лаар эвес. Чүңү көрүп олурар даргаларыл бо?», дикчил, хей черге алтырап олургулаар, чүт-ле белең чүе бодар, акыл-агыйжы эвес өг-бүлелер кайда-даа бар диниме, черле частыгыр болбас боор.

Чок, мен маааа улуг-биче дарга-бошкарары камгалаар сорулга салбадым. Бо мин-дым алыштып тургустунуп келген байдалга оларын биче эвес үлүг-хуузу база бар. Мында «ынчалса-даа» деп чүе база бар. Мен оон дугайын биликсеп тур мен.

Устүндө бижээним чар, жыңгыч чалгааларын са-нынга кирбес, хууда мал-маган оостуруп, картошка, ногаазын чыдап чыче болбаазырадып, оон тур-жук, бойдустун чайгаар бүткөн хайырамы — кат, тоорук, мөөгүн чыгып, акым-биле чугаалаарга, бодуну өг-бүлелерин амы-дыралын бодоп, бот-хан-дыртынып кызып амылдап чорук амыл-агыйжы өг-бүлелер база элдерин. Ажыл-агыйжы чамдык кылдык ки-жилерин чоңоңа чедир-ле кызып-кыйып, тарын-даа ол үсүнчү өргө-хоойлууну өзүгүр оларын мангыстап, чак амыдыралдык, хуу өн-чүзүрүк дээш, нем-херекке.

Мал-маган-биле халбактанчыр

Садымгаар турар-турбас, кээр-келбес, мында хааа көстүп келгенде, орток-үмөтү чүү адам улуг аш-чөм манаар, келбес болза, курут олургулаар, бот-тарымга мал-маган туттас, карт-шым, ногаа даа тарымас, хууда дуузалал ажил агынын хөгжүдери бодовас, «Садым-саймаада аш-чөм чоң, ат болган! Урут-дарыг чүңү чирил? Оңдун оңтап, суун суг-лаар эвес. Чүңү көрүп олурар даргаларыл бо?», дикчил, хей черге алтырап олургулаар, чүт-ле белең чүе бодар, акыл-агыйжы эвес өг-бүлелер кайда-даа бар диниме, черле частыгыр болбас боор.

Чок, мен маааа улуг-биче дарга-бошкарары камгалаар сорулга салбадым. Бо мин-дым алыштып тургустунуп келген байдалга оларын биче эвес үлүг-хуузу база бар. Мында «ынчалса-даа» деп чүе база бар. Мен оон дугайын биликсеп тур мен.

Устүндө бижээним чар, жыңгыч чалгааларын са-нынга кирбес, хууда мал-маган оостуруп, картошка, ногаазын чыдап чыче болбаазырадып, оон тур-жук, бойдустун чайгаар бүткөн хайырамы — кат, тоорук, мөөгүн чыгып, акым-биле чугаалаарга, бодуну өг-бүлелерин амы-дыралын бодоп, бот-хан-дыртынып кызып амылдап чорук амыл-агыйжы өг-бүлелер база элдерин. Ажыл-агыйжы чамдык кылдык ки-жилерин чоңоңа чедир-ле кызып-кыйып, тарын-даа ол үсүнчү өргө-хоойлууну өзүгүр оларын мангыстап, чак амыдыралдык, хуу өн-чүзүрүк дээш, нем-херекке.

Мал-маган-биле халбактанчыр

Садымгаар турар-турбас, кээр-келбес, мында хааа көстүп келгенде, орток-үмөтү чүү адам улуг аш-чөм манаар, келбес болза, курут олургулаар, бот-тарымга мал-маган туттас, карт-шым, ногаа даа тарымас, хууда дуузалал ажил агынын хөгжүдери бодовас, «Садым-саймаада аш-чөм чоң, ат болган! Урут-дарыг чүңү чирил? Оңдун оңтап, суун суг-лаар эвес. Чүңү көрүп олурар даргаларыл бо?», дикчил, хей черге алтырап олургулаар, чүт-ле белең чүе бодар, акыл-агыйжы эвес өг-бүлелер кайда-даа бар диниме, черле частыгыр болбас боор.

Чок, мен маааа улуг-биче дарга-бошкарары камгалаар сорулга салбадым. Бо мин-дым алыштып тургустунуп келген байдалга оларын биче эвес үлүг-хуузу база бар. Мында «ынчалса-даа» деп чүе база бар. Мен оон дугайын биликсеп тур мен.

Устүндө бижээним чар, жыңгыч чалгааларын са-нынга кирбес, хууда мал-маган оостуруп, картошка, ногаазын чыдап чыче болбаазырадып, оон тур-жук, бойдустун чайгаар бүткөн хайырамы — кат, тоорук, мөөгүн чыгып, акым-биле чугаалаарга, бодуну өг-бүлелерин амы-дыралын бодоп, бот-хан-дыртынып кызып амылдап чорук амыл-агыйжы өг-бүлелер база элдерин. Ажыл-агыйжы чамдык кылдык ки-жилерин чоңоңа чедир-ле кызып-кыйып, тарын-даа ол үсүнчү өргө-хоойлууну өзүгүр оларын мангыстап, чак амыдыралдык, хуу өн-чүзүрүк дээш, нем-херекке.

Чоннуң амыдыралы

ларлар болгаш өскелер-даа көдөжө көштүлөр, Олар-нын ажы-төүтү сурда ба-жынардында артып калган, суурда амыл-амыдыралын кылып, а ада-пелери көдө-лөп, көдөжөн амыл-амыды-ралын кылып чоругуларыл ол. Ол чүл дээрге амыды-рал-чурттаарынын амгы үс-де база бир аргаа, арат амыл-агыйжыны аге чада-тогдулар. Тыва кичи шат-төүгүлөр бөөр мал-маган-биле халбактанчып келген, ам база оон халбактанымас бол-са хоржон.

Дыка хөй өг-бүлелер ма-маган тудары-биле черге-лештир сурдаан ыраа эвес Кызыл-Хараган болгаш Дээрбе-Дуну деп черлерден 37 га сугаттыг шөлду ап, картофельди, көк-суданын болгаш арбайнын аяаш эвес дүжүдүн оон ажаап алганнар. Сиген кезер, кар-тошка, ногаа, тараа тарыыр черлер дилеп турар хамаа-тылар ам-даа хөй.

Бо күзүн райондук Кал-оол Хүргүл-оол дуртуп баштаар черлери. Тээли суур.

Кижиге, шынап-ла, чараш

«Чараш чор деп, амам күжүр «кызыл-дустар» айткан-гыже чагып чорган. Тыва черик бойдуун, оон ээзин чаптап-чарашшып, ынактып, чоргаарынын билип ханмас мен. Көдөдө амыл-чын болган, ындыг боор мен. Ховуда тарааны-даа, жогаарда хойжу-даа, бодуруге амыл-чын-даа база шюлаа дааш-шымзын уругтар, башкылар, амчылар болгаш не-чаштар меңэ элне чараш «эртине», ыдыктарын.

Тыва Республиканын чаа орукче, чаа амыдыралче бажымга хей-аыт кирдим. Рынук үс-чадазы берге оруктардыг. Ону мээ-медерелинни сайгарылгазы бол-гаш санажылгазы база хол туташ кылытар мергенли, угаап бодоп, бодуруп шыдаптар шаг-шинең боду-биле бадтыкар ийик.

Ортен чылдан бээр лязы-бүрү мергенлиги кижиле-ри нооперативтер тургузуп, арат ажил-агыны сайыра-дып эгелеш. Оон-биле кады шюлааларда улусчу болган ала-инени тыва чачыкларын өредип, шенеп турарына манчап өөрүсө боор. Национал хеп-сынын уругтарын болгаш хероженнерин иргеш, кижини чоргаары ала-чайгаар кыла бээр-дир. Соолгу үеде орустат, тыва-лап аргы чугааларлар коовуңа, а ону холуп-булуп чоругу-лар өмөк апарыңа өөрүп, амырап чор мен. Бак-ла чүе кый турар. Азы ченин тываларын боттарынын биле кылып турары солун-дур дини берген бис. Ылап-ла кылып чып шыдаары чүгүл. Тараа хоорары шүттүг ди-жин турган үе эртин. Тыва эт-херексел—согааш, бала болган хойтан тигер эт-херексел-даа болза кандыг боор. Садымгаар сатса, сүт өрөмелетер паш-сава, кон-гуд-дун (ан-демир бидон) бенин тывылбас-тыр.

Кижиге, шынап-ла, чараш. Ылаңгыя тыва кижиге бодун-га аыт херекселни, өг-бүлөгө эдилелерин, хеп-сынын алгы-кештен өттеп, даарап ап чораш болгай. Боттанды.

Кижиге, шынап-ла, чараш

«Чараш чор деп, амам күжүр «кызыл-дустар» айткан-гыже чагып чорган. Тыва черик бойдуун, оон ээзин чаптап-чарашшып, ынактып, чоргаарынын билип ханмас мен. Көдөдө амыл-чын болган, ындыг боор мен. Ховуда тарааны-даа, жогаарда хойжу-даа, бодуруге амыл-чын-даа база шюлаа дааш-шымзын уругтар, башкылар, амчылар болгаш не-чаштар меңэ элне чараш «эртине», ыдыктарын.

Тыва Республиканын чаа орукче, чаа амыдыралче бажымга хей-аыт кирдим. Рынук үс-чадазы берге оруктардыг. Ону мээ-медерелинни сайгарылгазы бол-гаш санажылгазы база хол туташ кылытар мергенли, угаап бодоп, бодуруп шыдаптар шаг-шинең боду-биле бадтыкар ийик.

Ортен чылдан бээр лязы-бүрү мергенлиги кижиле-ри нооперативтер тургузуп, арат ажил-агыны сайыра-дып эгелеш. Оон-биле кады шюлааларда улусчу болган ала-инени тыва чачыкларын өредип, шенеп турарына манчап өөрүсө боор. Национал хеп-сынын уругтарын болгаш хероженнерин иргеш, кижини чоргаары ала-чайгаар кыла бээр-дир. Соолгу үеде орустат, тыва-лап аргы чугааларлар коовуңа, а ону холуп-булуп чоругу-лар өмөк апарыңа өөрүп, амырап чор мен. Бак-ла чүе кый турар. Азы ченин тываларын боттарынын биле кылып турары солун-дур дини берген бис. Ылап-ла кылып чып шыдаары чүгүл. Тараа хоорары шүттүг ди-жин турган үе эртин. Тыва эт-херексел—согааш, бала болган хойтан тигер эт-херексел-даа болза кандыг боор. Садымгаар сатса, сүт өрөмелетер паш-сава, кон-гуд-дун (ан-демир бидон) бенин тывылбас-тыр.

Кижиге, шынап-ла, чараш. Ылаңгыя тыва кижиге бодун-га аыт херекселни, өг-бүлөгө эдилелерин, хеп-сынын алгы-кештен өттеп, даарап ап чораш болгай. Боттанды.

Кижиге, шынап-ла, чараш

«Чараш чор деп, амам күжүр «кызыл-дустар» айткан-гыже чагып чорган. Тыва черик бойдуун, оон ээзин чаптап-чарашшып, ынактып, чоргаарынын билип ханмас мен. Көдөдө амыл-чын болган, ындыг боор мен. Ховуда тарааны-даа, жогаарда хойжу-даа, бодуруге амыл-чын-даа база шюлаа дааш-шымзын уругтар, башкылар, амчылар болгаш не-чаштар меңэ элне чараш «эртине», ыдыктарын.

Тыва Республиканын чаа орукче, чаа амыдыралче бажымга хей-аыт кирдим. Рынук үс-чадазы берге оруктардыг. Ону мээ-медерелинни сайгарылгазы бол-гаш санажылгазы база хол туташ кылытар мергенли, угаап бодоп, бодуруп шыдаптар шаг-шинең боду-биле бадтыкар ийик.

Ортен чылдан бээр лязы-бүрү мергенлиги кижиле-ри нооперативтер тургузуп, арат ажил-агыны сайыра-дып эгелеш. Оон-биле кады шюлааларда улусчу болган ала-инени тыва чачыкларын өредип, шенеп турарына манчап өөрүсө боор. Национал хеп-сынын уругтарын болгаш хероженнерин иргеш, кижини чоргаары ала-чайгаар кыла бээр-дир. Соолгу үеде орустат, тыва-лап аргы чугааларлар коовуңа, а ону холуп-булуп чоругу-лар өмөк апарыңа өөрүп, амырап чор мен. Бак-ла чүе кый турар. Азы ченин тываларын боттарынын биле кылып турары солун-дур дини берген бис. Ылап-ла кылып чып шыдаары чүгүл. Тараа хоорары шүттүг ди-жин турган үе эртин. Тыва эт-херексел—согааш, бала болган хойтан тигер эт-херексел-даа болза кандыг боор. Садымгаар сатса, сүт өрөмелетер паш-сава, кон-гуд-дун (ан-демир бидон) бенин тывылбас-тыр.

Кижиге, шынап-ла, чараш. Ылаңгыя тыва кижиге бодун-га аыт херекселни, өг-бүлөгө эдилелерин, хеп-сынын алгы-кештен өттеп, даарап ап чораш болгай. Боттанды.

Кезек бодалдар

шюла болду. Ол шюла чаа амыдыралды, рынок үс-зинде тыва кижини угаан-медерелин кымдан артык өөредир дээрн бузуренчиг.

1992 чылда республиканын тыва дылга чеди аныг үнер солунарын чагыдып алдымыс. Тыва Республиканы чонунга кайгамчык сагыш салып турар деп билишкени моон-на илден. Көдөжөн чону хоорайлардан артык ном-чутунар чон. Хөйүн номчуп, билип алдым кичи кандыг бодурул Кыскамы-биле чугаалаарга, чараш дийир бис.

Тыва Республиканын чазандан чырес аргам чон. Култура сайгарылгазын кижиниң дилебес бодолгын төпүдери оон өртпес айтырыг болур. Оон-биле чарыл, бас чепсек бар. Тыва дилебес ол. Тываның албан-чаагычларына, интеллигенцияга бол-гаш чогаалчыларына, шюлаа база өг-бүлө бүрүзүне «Уран чогаал» деп солун доктаамал негетинин турар. Негетинин-даа илден. Кым оман, чоргаарыл Тыва улус-туу угаан-бодолгын, чечен-херген дил-доманын сы-рыттыган, ханы утаныг уран чогаалын эң эки бил-ринден база хамаарылганы деп билир мен. «Уран чогаал» солунун тургузукчу болурун Тыва Республиканын ча-заандан диледим.

Кижиге, шынап-ла, чараш. Дылкы билири, тыва улустун төөгү, културазы-биле черелештир, тыва чечен хо-гаалы билири — ат-нууру, амыл-амыдыралы болган хууда тура-соруңуң үнер дээр. Кижиге ынактыг артык чон. Кижиге, шынап-ла, чараш. «Уран чогаал» деп солун-нуг болза чүр?

Моторе ТИРЧИН

Ажылчы. (Бо чүдүлчү тоңорарын «Шынык» агар санынче шил-челерин диледим).

СУАДЕЛЕРИН ХӨЙҮН

Тыва Республиканын сул-дун болгаш туу кандыг болза эки ирти дээр төдө-йилелерин дилелегезин бо. Маадыр аттыг чурт-шынчи-лел жузелинде дилелегезин көрдүм. Солун-даа, хөй-даа чорду. Кандыг херилер, дүртүлөр чор дээр оңу?

Мен бодум хуумда тоол-чүгү, төөгү-түгүгү, фан-тастинтиг, уранчыткан, хөй чүзүп-баазын, каш аныг амытанар болгаш өскө-даа херилерин, дүртүлери көргүскени, чотум тыва чер-нин үлүзүмүң бөдүн, кол чүдүлери караңа дораан көстүп келир, бодалга дээр.

Бодал

КЫРЫ ШИМЧЭЭРГЕ, ХЫРЫН ТОДАР

Бо чылдым ноябрь 1-ден эгелеш РСФСР-ге хостуг өртектерге шилчээни билдир бис. Ортектер улаадырга, кым-даа кичээни апар, берге болуру бил-дир. Ынчалза-даа...

35 чыл дүргүдүндө орту-мак шюлаага экономиктиг география башкылар, улуг класстарын өөреникчиле-рин бот-өртктерини кан-чаар тытып келирин сам-бырага билип, санал тайыл-бырлап келдим. Оң чыл мурунунда-ла бистин Ала-чуртка —ССР-ге —өртк-тер болза, экономиканын алдын хоойлуу-биле ка-рышкан турганын билдир бис. Чикээлээр, 1 килограмм никс эдилчиг бот-өртэ, оңу бодуруг өртктерин каш катан эвеш турган. Ылап-ла күрүне төлөп келген, бо хүниерге чедир тээш, Ын-дыг дээрини экономиктиг география өренип турган-нар билдир. Ындыг деп чүе-нин билбөөн улуска өртктерин улатканы кандыг-ла-бир багай сеткилдиг даргалар өш-биле улаттырып, чоңу турелин турар ынакш са-галдылар. Бо таварылгада тыва чоңа шыны чугаала-рын күзеп олур мен.

Араттын авырдыгы чазан-чонга буныгылга болуун дээш хайыралдыг, негээр-диг, ачыгыч чотуру болгай. Куругаагардан өртктерин чазан кичелбес, аргаконтан-на өртк өртктер үнүрга таварышкан деп, актыг шы-ны билдир чүгүл. Мында экономиканын артал болбас алдын хоойлуу өртктерини кырынга үгөн деп шын би-лип алза чотуру. Экономик-анын хоойлулары болза, ки-жилерге чартыпса, а кижи-лер оңу сагыры албан. Ажыны-биле чугаалаарга ча-гырып-дүжүл, систем-анын чылдарында, эконо-миктиг хоойлуларын чагырып алыр бодаш, ча-дап кааны-биле бо хүниерде

Таныжыңар, чаа дарга

ИВАН СИЛАЕВ

Чоокта чаа Иван Силаевти Курүүлел аразынын экономиктиг комитетинин даргазына — Премьер-минис-терге бадыламы билдиндир. Чурттуу Президентини Мп. хаял Горбачевтиң даргааламы-биле Ново-Огарёвога бол-ган Курчулел хуралында мындг шонгар хулаан ала-дыган. Номчукулуга Иван Силаевтиң доңчу намда-рын сонугурадыр бис.

Иван Силаев 1930 чыл-дын октябрь 21-де Горький облазында тараачын өг-бүлө-ге турттуңен. Шюлаа доокшам, Казанын умар чула институтунга кирген. Ол 1954 чылда Горькийин умар чула заводунга мастер бооп амылдап эгелеш. 1971 чылда ол улуг бодуругенин директору алгарам. Оон соонда ук-адарын министрствоула белик албан-дуулаалга 1974 чылда министри ордак-чызынча, а уш чыл өртктер —оон бирги ордакчызын-ча амылдаан. Ол укар чула улустуруге барык үең чыл иштинде амылдаан. 1980-1981 чылдарда чүе каш-ла аш иштинде станок бодуур болгаш инструмент дораанга укар чула улустуруге министри болу бүртүг.

Оон соонда дөрт чыл өртктерде, чаа албан-дуулаал-га депешон. СССР-нин Ми-нистрлер Чогулунан Дар-газын ордакчызын, СССР-нин Министрлер Чо-гулунын машина боду-ругенин чүзүтүрүм Бюроуна даргазы алгарам. Иван Силаевти Россия-нын улус депутаттарынын бирги счезинде РСФСР-нин Министрлер Чогулу-нин Даргазына сөөктү-канын соонда, а ол бистин

Ништилел-политиктиг килдистиң

СИПЕРДЕ ДУВУРЕН

БАР БЕ?

Бугу-ле байдал-биле бергедээш бо үеде чон тайылбыр ажылын, тодаргайлаарга, деңгиз, беседэ ынакш суртаал амылын хөлчон дымнакш, сонугурап турар. Солуннар-да материалдарын номчуру-даа, номчуу-даа кыян тур-рар. Оларын уткаын билдир-даа, билбес-даа, сайгырт шыдавас-даа кижилер бар. Ындыг болганда чон орту-зунга тайылбыр амылы өргөчөт херектир.

Чон-биле ажылды Советтер чорутуун деп каан. А херек кырында Советтер чон ортузунга кандыг-даа амыл чо-руттай турар.

Чоп шил-шимзон, чүңү-даа билбес олуруп бердывс, чотум черле чүү болуп турар чүеел аан? — деп, кижилер дүвүрөп айтырып турар апарган. — Чуртта чүү болуп турарыл, канчал бардымыс бо? — деп анаа тайылбыр алы-рын күзеп турар кижилер кайы хөй.

Шынап-ла, чонче кым көрүнүр? Суртаал ажылын кым чорударыл, оңу кым башкараарыл?

А мен мынча дээр мен: «Чон-биле ажылды, коммуни-стг партия херекчон чүе болганда, биске партиялар тургустунууже, Советтер чорутуун. Рынук үсүнни на-рын байдалдарында тайылбыр ажылын чоруттас чүе болза, амыдыралга таварыш кээр бергелерге чон белең эвес болуп, түргөдө дүлү берип болур-дур.

Чонук өргө-ажыны магалылаан партияны тургузары биске чөм-биле дөмөй чүгүл апарды. Башкарымчы күн-чонга, уален чок тургустул-биле дөмөй-дир.

Чоокта чаа Ажылчы чонуну социалистг партияны Москвага тургусканын солунунарап биллп алдымыс. Оңу хуумза дөттон мен. Бөдүн коммунистер мынчг чингет-тиг партия тургустунуңа уду эвес.

Өске суураалда чон ортузунга кижиндилге, суртаал ажылдары калдыг дөмөдө тур ирги? Оңу солунче би-жир болза эки-дир. Азы мыт чок, дүмүк бораланып олурар бис бе?

Бо-ла бүгү ажылдары кым оттуурамы, моон сонгаар канчаар амылдаар, чурттаар бис, сүмөлөңнөт көрөөлөм, эргим номчуңу!

Александр МОНГУШ. Чон-Хемчик район. Бажыг-Алаан шюлазы.

Ништилел-политиктиг килдистиң

ПОЧТАЗЫНДАН

ДЕПУТАТТАР,

КАЙДА СИПЕР?

Амыдыралдыг оруу мун-гапталым, карикатура бар-ла чылдар ынакш сагында-рар, кандыг номчуг берге чотор. Бистин «Искра» со-хокта (иске черлерде база-ла ындыг боор) чон орту-зунга агитас-массалыг ажылдар шүгү чорбайн ту-рар. «Сергелем, оман чо-руу-даа, социалистг ча-рып-даа утундуган ийик. Моон сонгаар күш-ажылы-ныс түр-түгүлери орта кааа билдир боор» — деп, бир малчын хомудал орд.

Байдал мындыг турда чаш ажы-төүтүстү «чүдөн туттуңуң алган» кижиле-ринис бергелеп-келген. А депутат деп кижиге чүе черле чон аразыне кирбес чүеел, олар чотум черле кайдал, кандыг амыл кы-лып турарларыл?

Байдал КУУЛАР. Чон-Хемчик район.

ХАЛААДАНЧЫН

Мурнуку чылдарда по-ш-ажылык коллективтерге ку-литформациалдан эгелеш, лекция, беседэ, экономиктиг, политиктиг өөредилгелерге чедир амылчыллар орту-зунга масса-политиктиг ажылдар үзүнтө чон өртп-турган чүе болгай. Ам ол амылдар утундуган, ол дугайында аас апар ки-жи чон болган. Партиянын амыл-чорудугузын сонса-дып хораш.

Сонеттерде штаттар кы-зырлар хамалчот улам не-мешип турар. Мен болза, мында бо бүгү амылды бут кырынга катан тургу-саа эки.

Нана-чан КУУЛАР. Оңур район.

